

OPPONENSI VÉLEMÉNY

APATÓCZKY ÁKOS BERTALAN

KÍNAI ÍRÁSOS KÖZÉPMONGOL NYELVEMLÉKEK A MING-KORI
CSÁSZÁRI TOLMÁCS-ÉS FORDÍTÓHIVATALOK KÉTNYELVŰ **ANYAGAIBAN**

című, az MTA doktori címének elnyerésére beadott dolgozatáról.

Először a dolgozat témaválasztásával és célkitűzésével fogok foglalkozni

A dolgozat célkitűzése a kínai—mongol szójegyzékek egy csoportjának feldolgozása és összehasonlító, történeti és filológiai célú elemzése. Történik ez pedig azért, hogy a Ming kori szino-mongol nyelvelmékek, ezek közül is a szójegyzékek, segítségével közelebb lehessen jutni a középmongol nyelvállapot rekonstrukciójához.

Középmongol nyelvrendszernek vagy inkább nyelvállapotnak a szakma azt a mongol nyelvet jelöli, amelyet a Dzsingiszida világbirodalomban és egy ideig utódállamaiban a mongolok beszéltek. A középmongol nyelv rekonstrukciójának főbb forrásait jelentős előzmények után Ligeti Lajos tette két kiadványsorozatban közzé, és a források anyagát számos tanulmányában értékelte.

Apatóczy ehhez a nemzetközi színvonalú magyar hagyományhoz kapcsolódva vizsgálatának középpontjába két Ming kori szino-mongol szójegyzéket állított.

Annak megállapítása után, hogy a dolgozat témaválasztása és célkitűzése megfelel a doktori műtől elvárhatónak, először azt kell megvizsgálnunk, hogy Apatóczy eddigi teljesítménye alkalmassá teszi-e őt a vállalt feladatra.

Apatóczy első jelentkezése tudományos körökben a 2001-es budapesti II. Orientalista Napokon történt, ahol Kara György tanítványaként, előadást tartott *Yiyu. A Dengtan Biju középmongol* szójegyzékről. Ettől kezdve Apatóczy sorra járta a sinológia és a mongolisztika nemzetközi tudományos fórumait, s a szino-mongol források különböző aspektusairól tartott angol, kínai és mongol nyelvű előadásokat, amelyeket jelentős nemzetközi figyelem kísért. Előadásai sorra jelentek meg konferencia kötetekben és folyóiratokban. 2006-ban PhD dolgozatot védett meg, ennek tárgya egy 16. századi szino-mongol szójegyzék. A disszertáció átdogozott szövegét 2009-ben tette közzé. Az ezt követő időszakban Apatóczy folytatta a kínai átirásos forrásokról szóló előadásait és cikkeit, időben utolsóként a *Zhiyuan yiyu* Ligeti—Kara-féle kiadásról jelent meg publikációja. A fentiekből látható, hogy Apatóczy 24 éve foglalkozik a témával, nemzetközi fórumok előtt tett bizonyosságot szakmai hozzáértéséről, ma a téma jeles, elismert kutatója.

Ezek után áttérhetünk magára a disszertációra. A disszertáció két, pontosabban két és fél sino-mongol művet mutat be és elemez, a *Beilu yiyü*-t (BLYY), a *Lulong sai Lüe Yibu*-t (LLSI)-t valamint egy *Wu bei zhi* című gyűjtemény egy bizonyos szókészletét. Tárgyalja a munkák forrásait, szerkezetét, majd részletesen vizsgálja a kínai átirás problémáit és a szójegyzékek feltárából levonható tanulságokat. Itt meg is állnék. A BLYY ugyanis Apatóczy PhD disszertációjának tárgya volt, amelyet 2009-ben jelentősen átdolgozva tett közzé.

A kínai átirásos középmongol anyag értéke nagy részben függ a kínai átirás minőségétől, lehetőségeitől és korlátaitól. A kínai átirás használata a nem kínai, a „barbár” nyelvek rekonstrukciója a sinológia, pontosabban, a kínai nyelvtörténet egyik legnehezebb, mégis sokak által kedvelt és művelt területe. Anélkül, hogy itt a részletekbe tudnék menni, megállapítható,

hogy a mongol nyelvi anyag kínai átírásának legjobb korszaka a Yuan vagyis a Mongol kor és a Ming kor eleje. Ebben a korszakban a kínai átírás szerzői jelentősen finomították a korábbi kínai átírásokhoz használt rendszert, és speciális jeleket és technikát vezettek be. Ez a rendszer sem volt mindig egyértelmű, és mongol nyelvtörténeti ismeretek nélkül téves megállapításokra is alapot adhatott, de kellő körültekintéssel használható volt. A későbbi korokból származó átírások egyre rosszabbakká váltak, s nemcsak a másolatok elkerülhetetlen torzulásai miatt.

A nehézségek megvilágításához és az Apatóczy elé tornyosuló feladat nehézségét illusztrálándó, példaképpen említeném itt a disszertáció témájához szorosan kapcsolódó *Hua yiyu* mongol részének kiadás történetét. Az 1389-ben először kiadott szino-mongol szójegyzékkel elsőnek A. M. Pozdneev ismertette meg a kutatókat. Itt csak a rend kedvéért jegyzem meg, hogy hibái, tévedései az úttörők elengedhetetlen sajátosságából következtek. Nézetek egyetemi előadásainak 1908-as kiadásából ismerhetők. A komoly vizsgálatok a második világháború után kezdődtek.

Marian Lewiczki a szino-mongol átírási anyagról írott tudománytörténeti jelentőségű munkája 1949-ben jelent meg. Az anyag szójegyzékszerű közlését azonban 1955 októberében bekövetkezett korai halála megakadályozta. Ezt az anyagot 1959-ben Renata Kohn adta ki. A szójegyzéket évtizedekig idézték szino-mongol átírásban járatlan mongolisták. Antoine Mostaert, aki maga is dolgozott a szójegyzéken Lewiczki R. Kohn féle *Hua Yiyu* kiadásban 540 azaz ötszáznegyven hibát, hiányt állapított meg, melyek nagy többsége nyilván nem Lewiczki, hanem Renata Kohn hibái. Ennek ellenére a *Hua yi yi yu* t egyesek még mindig a Lewiczki—Kohn-féle kiadásban, Lewiczki neve alatt és kritika nélkül idézik, ahogy ezt Apatóczy is teszi..

Az 1389-es *Hua yiyu*-t kiadta 1958-ban, tehát Lewiczki halála után, a Kohn féle publikáció előtt, technikailag azzal egyidőben a jeles sinológus Erich Haenisch is. Már összefoglaló áttekintésében „Sino-Mongolische Dokumente vom Ende des 14. Jahrhunderts”, mely 1952-ben jelent meg, foglalkozott a *Huayiyu* anyagával, majd 1957-ben, tehát párhuzamosan Lewiczkiével Haenisch is kiadja a *Huayiyu*-t (*Sino-Mongolische Glossare I. Das Hua-I i-yü*, Berlin 1957). A nemzetközi szino-mongolica (ld. Kun Chung 1959, Poppe 1959, Mostaert—de Rachewiltz 1977) udvarias szövegezéssel, de komoly bírálattal fogadta. Egy mérvadó vélemény a mongol rekonstrukciók nem kis részét *védhetetlenül rossznak* minősítette. Apatóczy Haenischnek csak az 1952-es publikációt vette fel bibliográfiájába-

Az 1389-es *Huayiyu* korábbi kiadásait elégtelennek tartotta Ligeti is, ezért felvette a közép-mongol nyelvemlékeket közzé tevő sorozatának tervébe. Mint ismeretes közép-mongol nyelvemlékek feldolgozását Ligeti két (pontosabban négy) sorozatban végezte el, (*Mongol Nyelvemléktár*, *Monumenta Linguae Mongolicae Collecta* és a hozzájuk tartozó Indexek). Ebbe végül csak a fordító iskola szövegei kerültek be, s a filológiai megbízható szövegkiadás szintjén maradt.

Többszöri nekifutás után a belga misszionárius, a Kínából való távozása után Amerikában letelepedett Antoine Mostaert vállalkozott a *Huayiyu* kiadására. Sajnos kézirata publikációját ő sem érte meg, 1971-ben bekövetkezett halála ebben megakadályozta. Hagyatékát rendtársa, Páter Henry Serruys, maga is kitűnő mongolista, gondozta, s mikor kiderült, hogy a *Huayiyu* kiadásával nem boldogul, erre meghívta a neve ellenére olasz Igor de Rachewiltzet, aki a mű gondos kiadását végül elvégezte Antony Schönbaum közreműködésével. Ez a munka 1977-ben jelent meg. A Mostaert—Rachewiltz féle kiadás komoly lépés volt a közép-mongol rekonstrukció terén.

Ü. Manduqu 1995-ben szentelt egy monográfiát a szino-mongol szójegyzékeknek. A *Hua yiyu* kiadás-sorozata ezzel nem ért véget. 2003-ban Hitoshi Kuriyabashi Ligeti kiadását

alapul véve publikálta újra a forrást. Mások is próbálkoztak, ezek közül utalnék a belső-mongol Kereyidjin D. Bürgüd 2012-ben megjelent munkájára, amely elsősorban a kínai átírás nyelvjárási sajátosságaival foglalkozik. A mongol szerző láthatólag nem ismeri az európai kutatási előzményeket. Ugyanebben az évben jelent meg Pavel Rykin két cikke (az egyik a magyar *Acta Orientalia Hungaricában*), amely 2013-ban még egy követett. Ez utóbbiakat Apatóczy ismeri, idézi, bár szívesen láttam volna, ha eredményeivel egy-két ponton vitatkozik.

Hosszú ideig úgy tűnt, hogy hogy az 1389-es, tehát Ming-kori Huaiyu a legrégebb szino-mongol szójegyzék, amely, ha későbbi másolatokban is, de fennmaradt. Korábbi, tehát Yuan kori, szójegyzékekre voltak ugyan utalások, de az érdem Ligetié, aki Japánból megszerezte egy Yuan-kori szino-mongol szójegyzék kései másolatának fényképét. A **Zhi yuan yiyu** dátuma 1294 előtti, a nagy Qubiláj, Chinggis unokája, kínai császár idejéből való. Az eredetit két kései másolat alapján lehetett rekonstruálni. Sajnos Ligeti nem érthette meg műve publikációját, az Kara György gondozásában jelent meg 1990-ben. A szövegkiadást Kara gazdag összehasonlító anyaggal kísért szójegyzéke követte ugyancsak 1990-ben. (ld. Apatóczy 2025-ben).

Ezen a ponton kapcsolódott Apatóczy a szino-mongol szójegyzékek, mint láttuk rendkívül nehéz feldolgozásának történetébe. A Magyar Tudományos Akadémia ugyanis őriz egy szino-mongol szójegyzéket, amelyet Ligeti számára másoltak Kínában. Kara György ezt adta az akkor még egyetemista Apatóczy kezébe, hogy kezdje el tudományos feldolgozását. Innentől már ismert a történet, 2001 diákköri előadás, 2006 PhD disszertáció, 2009 könyv. Ezután persze, megkerülhetetlen az a kérdés, hogy mi a viszonya a most tárgyalandó akadémiai doktori disszertációnak Apatóczy korábbi PhD disszertációjához. A habitusvizsgálók úgy látták, hogy itt két különböző munkáról van szó. Én a disszertáció, annak javított publikációja, valamint a doktori mű alapos vizsgálata után úgy látom, hogy a habitusvizsgálók helyesen foglaltak állást, az opponensnek, vagyis nekem, azonban ezt indokolnom kell.

Igaz, hogy az akadémiai disszertáció részben tartalmazza a PhD disszertáció anyagát, ez azonban kihagyhatatlan volt, amikor Apatóczy egy 118 oldalnyi összesített szójegyzéket állított össze, amelynek egyik forrása a PhD disszertációban tárgyalt *Beilu*. A *Bei lu* forráskritikája szükséges eleme a műnek, ugyanakkor az vitatható, hogy ennek ilyen terjedelemben kellett megtörténnie. Itt jegyzem meg, hogy a *Beilu*-t is többen görcső alá vették. 2012-ben Pavel Rykin az *Acta Orientalia Hungarica* 65. számában tett közzé egy tanulmányt a *Beilu* kínai átírásának hangtani háttéréről. Apatóczy természetesen épít erre, és tovább viszi Rykin érvelését. Kereidjin D Bürgüd egy 2015-ben megjelent tanulmányában a kínai átírást kínai nyelvjárások szempontjából veszi vizsgálat alá, Apatóczy munkájáról tud ugyan, de láthatólag nem olvasta, a bibliográfiában, *Ákos Bertalan 2009* címen vette fel, ami talán még megbocsájtható lenne, de Apatóczy megállapításait nem ismeri, nem idézi.

Összefoglalva, a *Beilu*-t tárgyaló rész szükséges, és az eredeti publikációt követő és azt részben bíráló irodalomra is reflektáló azokkal néhol vitázó megállapításokat tartalmazó szöveg.

A disszertáció a *Bei lu* mellett tartalmazza egy másik szino-mongol szójegyzék, a *Lulangsai lüe* (LLSL) anyagát. Ez a munka 1610-ben, a kései Ming-korszakban jelent meg. Ez sem volt ismeretlen a szűkebb szakmában, többen is kísérleteztek kiadásával, ennek eredmény azonban még a fentebb említett Huaiyu kiadások színvonalát sem érte el.

A *Lulangsai lüe* feldolgozása és kritikai elemzése, beépítése a közös közép-mongol szójegyzékbe képezi Apatóczy doktori munkájának legjelentősebb részét. Ez a rész Apatóczy egy 2016-ban megjelent 240 oldalas monográfiájának józanul tömörített változatán alapul. Mint ezt elemzésében Apatóczy részletesen bemutatja, a LLSL jóval régebbi, s a másolatok során szinte felismerhetetlenné vált forrásokból volt összeállítva. A másolatokat többnyire a

mongol nyelvet nem ismerők gyűjtötték, reprodukálták majd állították össze. A kínai átírási anyag torzulásainak lépésről-lépésre történő bemutatása, s így a rekonstrukció hitelességének biztosítása, adja meg ennek a résznek tudományos értékét.

A disszertáció a fentiek mellett tartalmaz egy harmadik lexikai forrást, a *Wu bei zhi-t*, pontosabban ennek a katonai műnek egy speciális lexikai csoportját. Ezt a gyűjteményt nevezhetjük trágár szavak és kifejezések szójegyzékének is. Olyan szavakat és kifejezéseket tartalmaz, amelyek érthető okokból gyakorlatilag soha nem fordulnak elő a szójegyzékekben, szótárakban. A szójegyzék kínai és kínai átírási mongol részének hangtani és jelentéstani rekonstrukciója komoly nyelvészeti és filológiai ismertetőket, felkészültséget és speciális módszertant igényel, többek között azért, mert ebben az esetben a különleges, tabuk alatt álló tartalom miatt semmilyen külső, független segítségre nemigen számíthat a kutató.

A három szino-mongol forrás filológiai-nyelvészeti feldolgozása sok, a disszertációban kiemelt vizsgálatot, a felmerült problémákra megoldást, néhol alternatív megoldási javaslatokat tartalmazó kis cikket foglal magába. Ezek egy része a közép-mongol hangtani rekonstrukciót illeti, más részük a közép-mongol szókészlet különös problémáival foglalkozik. Tárgyalja a közép-mongol nyelv jövevényszavait, kihalóban lévő szavakat és szócsoportokat, néprnévek különleges eseteit.

A disszertáció fő szövegét a BLYY és a LLSL közép-mongol rekonstruált és egyesített szójegyzéke követi. Ez a közel 120 oldalas mongol-kínai-magyar szójegyzék az eddig legteljesebb gyűjteménye a közép-mongol szókészletnek.

A dolgozatot táblázatok, a források rekonstruált kínai szövege, és az apparátus (rövidítések, források, bibliográfia) zárja.

A fentiekben összefoglaltam Apatóczy disszertációjának tartalmát és **erősségeit**. A következőkben **gyengeségeit** és **kritikai** megjegyzéseimet összegezem.

Mielőtt legfontosabb bíráló megjegyzéseimet megtenném emlékeztetni szeretnék arra, hogy a kínai átírási közép-mongol nyelvemlékek mögött felsejlő nyelvi tények rekonstrukciójához két magában is változó nyelvi rendszer közös tanulása szükséges. Változott a közép-mongol és változott a kínai. A rekonstrukciónak mindkettővel számolnia kell.

A dolgozat 5.1 alfejezete a BLYY-t mint nyelvjárási adatforrást vizsgálja.

Ahhoz, hogy a közép-mongol nyelvvállapot esetleges nyelvjárási jelenségeit vizsgálni lehessen, állást kell foglalni a közép-mongol nyelv használatáról, azok földrajzi elterjedéséről. Mint ismeretes a közép-mongol a dzsingiszida birodalom és utódállamainak mongol nyelve. A birodalom az 1270-1280-as években érte el legnagyobb kiterjedését, az akkori Mongólia a világ ma ismert legnagyobb területű, kiterjedésű birodalma volt. A fejlődés csúcán Eurázsia mintegy 23 millió négyzetkilométeren uralkodott. Az ott élő 100-110 milliós lakosságot mintegy 1-1.5 millió mongol irányította.

Az irányító, a hatalmat gyakorló mongolok a tízes rendszerbe voltak szervezve (tized, század, ezred, tízezer), amely a hunok óta ismert volt, azonban Dzsingisz és utódai egy lényeges változást vezettek be, nem engedték meg, hogy a nemzetségek együtt maradjanak, a hadrendbe azokat szétszegték. Anélkül, hogy ennek a folyamatnak a leírására itt el tudnánk merülni, megállapítható, hogy a birodalmi uralmat biztosító mongol vezető réteg szétverte a nemzetségekre, törzsekre épülő nyelvi kapcsolatokat, vagyis a régi, Dzsingisz előtti mongol nyelvjárásiakat, és egy új nyelvvállapot jött létre. Ennek alakulásában fontos szerepet játszott a kancellária, a mongol parancsnoki hálózat, a katonai, az adózási és a postai rendszer. Rövid időre kialakult egy közép-mongol *koiné*, egy közvetítő nyelv, amely érthető és működő volt a

karakorumi központtól Dél-Kínáig vagy Szibériáig, Afganisztántól a megszállt Rusz területekig, az egész óriási eurázsiai területen. A helyi uralmat a mongol parancsnokok és a mongol garnizonok biztosították. Ez a többé-kevésbé homogén nyelvi állapot természetesen hamarosan bomlásnak indult, kialakultak helyi változatok, majd a helyi központok körül állandósódó nyelvváltozatok. Ez a többé-kevésbé homogén nyelvváltozat természetesen nem zárta ki, hogy egyes helyi csoportok nyelvében nem menthető át a Dzsingisz előtti tagoltság néhány eleme. Ezek azonban csak kivételek voltak.

Ismerünk hasonló modelleket. Az Észak-Amerika-i angol nyelv mai nyelvjárásai, nem folytatói a telepések ó-angliai nyelvjárásainak. Képletesen szólva Dzsingisz és egymással is harcoló utódai a korabeli mongol nyelvjárásokat egy nagy üstbe öntötték, jól összekavarták, majd szétkanalazták a birodalomba.

A Mongol világbirodalom felbomlása után ez a közép-mongol nyelvi rendszer két irányba fejlődött. Azok a csoportok, amelyek a Yuan dinasztia bukása (1368) és az Arany Horda szétesése (1395, Timur) után még egymással kapcsolatba maradtak Belső-Ázsiában, váltak a központi mongol nyelvek őseivé, míg azok, amelyek ettől a központi mongol területtől elszakadtak, részben elszigetelődtek, idegen uralom alá kerültek, lettek a későbbi archaikus mongol nyelvek őseivé.

Visszatérve Apatóczy disszertációjára a disszertáció 74. oldalán ezt olvassuk

„5.1 Dialektológia – a BLYY mint nyelvjárási adatforrás”

Ebben a fejezetben olvassuk: (74. oldal)

„Bár úgy tűnik, akadémiai körökben létezik egy általánosan elfogadott nézet a közép-mongol nyelvváltozat lényegében homogén nyelvjárási természetéről, amelynek ugyan nyugati és keleti fő változatai között vannak markáns, de olykor ellentmondásos különbségek is, azonban ezeken túl ritkán esik szó további nyelvjárási változatokról. Annak ellenére van ez így, hogy például az itt vizsgált sino-mongol nyelvművek egyértelműen abba az irányba mutatnak, hogy az azokban szereplő nyelvi anyagok bizonyos esetei, előfordulásai, egyes helyeken akár a törvényszerűségei az egyéb forrásokból ismert „rendes” közép-mongol adatokhoz képest rendkívüliek, vagy legalábbis magyarázatot igénylő módon szokatlanok. Amit már ezek alapján előjáróban is megállapíthatunk, az az, hogy a különböző sino-mongol források összehasonlító adatai tanúsága szerint az ezekben a művekből kinyerhető adatok távolról sem utalnak egységes nyelvváltozatra”.

A fenti, bonyolult, óvatoskodó megfogalmazás mögött az látszik, hogy Apatóczy talált néhány jelenséget, amelyet nem tud elhelyezni a „rendes” nyelvi adatok között, s ezért azokat nyelvjárási feltételezi. Nézzük meg most a kérdéses adatokat. Csak a BLYY-ből és itt csak a rekonstruált közép-mongol adatot idézve:

502. *fula'an 'vörös'

369. *funi 'fűst'

284. *funege/funiege 'róka'

a három szóban a szókezdő *h*- zárt labiális magánhangzó előtt *f*-é válik, ugyanakkor ugyanebben a forrásban, a BLYY-ben, ugyanabban a hangtani helyzetben hat szóban ez a változás nem zajlik le:

620 *hula 'tapló'

615. *hutasu 'fonal'

299. *hüger, *hüker 'szarvasmarha' több összetételben is

41. *hüle'e- 'fűj (szél)'

368 *hünisü 'hamu'

328. **hünesü* ‘homok (szürke)’

Mit látunk? Amennyiben mind a kilenc adat a BLYY ugyanazon forrásából való, akkor itt egy hangtani változás első állomásának tanúi vagyunk. Minden nyelvi változás fokozatosan indul, „a szavak nem lépnek egyszerre” A diakrónia egyik fő szabálya. Az általános megjegyzés után nézzünk meg egy konkrét esetet..

Apatóczy a szókezdő *h-* tárgyalásakor megjegyzi, hogy a közép mongol ‘kard’ jelentésű szóban „nincs szókezdő *h-* „ (p.75), noha, írja, van a Ligeti által kiadott Isztanbuli Szójegyzékben: *hildü*.

617. kínai *yao dao* 腰刀 (MTAK *yao li* 腰力, ahol a *li* 力 helyett *dao* 刀 olvasandó) ‘rövid kard, szablya’ mongol *yi er du* 亦兒度 *ildü* ‘ua.’

és e mögött a keleti és a nyugati közép mongol nyelvváltozatok közötti különbség egyik példáját látja.

A helyzet ennél bonyolultabb. A szó nemcsak a Ligeti-féle Isztanbuli Szójegyzékben van meg hanem *h*-val van a Muqadimmat al-Adab Poppe féle kiadásában (*hildu*) is. Ami azonban ennél fontosabb Apatóczy BLYY adatát rosszul rekonstruálja, az általa a BLYY alapján rekonstruált *ildü* helyett a helyes rekonstrukció: *yildü*, szókezdő *j*-vel.

A szóban a PM **hildü* esetében egy korai *hi-* > *y-* változás zajlott le, amely néhány mongol nyelvben megőrződött, néhol ugyanannak a szónak egyik variánsaként szókezdő *y-* van: a Khalkhában például *ild~yüld* (Kara 1998 csak a homofon ‘ótvár’, de ld. Hangin, Nugteren és a BMRSI p.1733 *yüld* ‘kard’), Burját *yülde*. Hogy a hangváltozások különböző ütemben zajlanak le, arra nem csak a *PM *hildü* szókezdője, hanem maga a szó vokalizmus története is jó példa. A PM **hildü* szónak ugyanis az *ildü* mellett van igen korai *üldü* alakja is. *üldü* van már a Mongolok Titkos Történetében, és a Huayiyu-ban. Nugteren (2011,175), aki nehezen boldogul ezzel a szóval, és nem ismeri az isztanbuli szójegyzéket, az *üldü* alakot mint „early „prebroken” variant” tárgyalja, vagyis egy korai törésként, magát a szót a *h*-nélküliek között helyezi el, tévesen megjegyezve, hogy a Mukaddimat. *h*-s adatát egyetlen más forrás sem támasztja alá. Nugterennek abban van igaza, hogy a szóban egy „korai törés” van, ismét igazolva, hogy a hangváltozások nem egyszerre történnek.

Az első szótagbeli *i* törése tárgya Apatóczy disszertációjának is. Bemutatja azokat a szavakat, ahol ez a folyamat lezajlott, ami ismét példája lehetne a fenti megállapításnak. (pp. 76-77 nincs kiemelve a tartalomjegyzékben). Ilyen:

- 216. **jē* < *jige* ‘unokaöccse
- 562. *qumusū* < *qimusū(n)* ‘köröm’
- 563. *nudur[γ]a* ‘< *nidurga* ‘ököl’
- 576. *jürken* < *jirüken* ‘szív’

ugyanakkor nem állítja szembe azokat az adatokat, ahol nem jött létre a törés, csak a BLYY-ből idézek tizet

- 416- *biš(i)la[q]* ‘sajt’
- 519 *čibčigai* ‘veréb
- 58. *čilawun* ‘kő, tűzkő’
- 283. *čino, čina* ‘farkas’
- 537 *čirai* ‘arc
- 399 *hideri* ‘cikória’
- 218 *idugan* ‘sámánnő’
- 296 *ima’an* ‘kecske’
- 274 *ingen* ‘nőstény teve’

607 *iseri* 'ágy, zsámoly'

vagyis az *i* törése néhány szóban lezajlott, a szavak túlnyomó többségében nem, vagy még nem jött létre. Az *i* törésének lezajlása nagyban függ a következő szótagok vokalizmusától is. Figyelembe véve Poppe és Nugteren eredményeit, elvárható lett volna, hogy ezeket Apatóczky alaposabban megvizsgálja. Hogy ezt nem tette meg, a dolgozat egyik jelentős gyengesége.

A mongol háttér elégtelen feldolgozása mellett nem lehet figyelmen kívül hagyni a kínai háttérrel kapcsolatos problémákat.

Apatóczky a kínai adatok esetében az írásjel mellett a mai *pinyin* átírást idézi, ez a nemzetközi sinológia mindenütt elfogadott gyakorlata. A kínai adatok azonban alapvetően kétfélék. Egyrészt azok az írásjelek, amelyeket a kínai szerzők a mongol szavak átírásához és azok amelyeket a mongol szavak jelentésének megadásához használtak.

Amikor a mongol szavak átírásával foglalkozunk, akkor a mongol átírás szempontjából legalább három idősíkot kell megkülönböztetnünk. 1. a Yuan és kora-Ming kor, 2. kései Ming és Jin kor és a mai, pekingi nyelvállapot. A Yuan és a korai Ming kort esetünkben azért vontam össze, mert a korai Ming kor legfontosabb szino-mongol anyaga (Huayiyu, MTT stb.) így a kínai átírások és azok rendszere, a Yuan kori mongolt jól ismerő, kétnyelvű mongol és kínai származású tudósok terméke. Itt kiemelném, hogy Apatóczky természetesen ezt tudja, több esetben utal is erre a hármasságra, de az anyag bemutatásában ez nem jelentkezik, az így nyerhető tanulságok elsikkadnak.

A kínai nyelv pedig a 14. századtól a mai napig sok részletében változott. Az átírások mellett idézet *pinyin* tehát sok esetben elfedi a különbséget. A 14. századi kínai kiejtés két alapvető munka alapján történik, az egyik a phagspa írásos *Menggu ziyun* (1292 előtt), a másik egy mongolkori rímshótár a *Zhongyuan yiyun* 1324 Ezek alapján rekonstruálta Pulleyblank (1991) a Korai Mandarint más néven a Yuan kínait (Yuan Chinese) és Apatóczky ezt használja a közép-mongol rekonstrukciójához. A kínai írásjegyek korai mandarin hangtani értékét a dolgozat 3.1.7 táblája (45-48. oldalak). Itt merülnek fel a problémák.

Egy példa:

pinyin	írásjegy	korai mandarin fonetikai érték	BLYY fonológiai transzkripció érték
<i>dǎ</i>	打	<i>ta^h</i>	<i>da/dā</i>

pinyin	írásjegy	korai mandarin fonetikai érték	BLYY fonológiai transzkripció érték
<i>tā</i>	他	<i>t^ha^h</i>	<i>ta</i>

Mint az a fenti táblázatkivonatból is látszik, Apatóczky a fonológiai oppozíciót a közép-mongol tükröző, de kései BLYY-ben **zöngés: zöngétlen** oppozícióban határozza meg. A kínai oldalon **zöngétlen aspirálatlan és zöngétlen aspirált** oppozíció van.

Olof Svantesson és munkatársai által írt és 2005-ben publikált alapvető munka, mely hiányzik Apatóczky bibliográfiájából, ma már a mongolisztika legtöbb művelője számára az elfogadott kiindulópont. A szerzők külön foglalkoznak a kínai átírással (közép) mongollal (pp. 102-107). Szerintük mind az ómongolban mind a közép-mongolban, ideértve a kínai átírás által tükrözött anyagot, az alapvető fonológiai oppozíciót az aspiráció megléte és hiánya

határozza meg, vagyis az oppozíció az aspirált és aspirálatlan zöngétlen mássalhangzók között van és nem a zöngétlen és zöngések között.

Apatóczyknak természetesen lehetnek érvei a saját elemzése mellett. Bizonytalanságát jelzi, hogy nem fonológiai, hanem „fonológiai transzkripció” értékről ír, azonban a probléma felett nem lehet megjegyzés nélkül elsiklani és különösen a vita elől kitérni.

Összefoglalva, a közép-mongol nyelvállapot kínai átírással anyagának kínai nyelvtörténeti háttérét Apatóczy alapvetően ismeri, azonban a kínai és a mongol rendszerek kölcsönös tükrözési problémái elsikkadnak, nem kapták meg az elvárható elemzést.

A dolgozat fő érdeme a szójegyzék, amely a kései források alapos elemzésével jött létre. Kétségtelen, hogy a közép-mongol nyelvállapot egy fontos emlékével, a szino-mongol szójegyzékek eddig legteljesebb kritikai kiadásával van dolgunk. Ugyanakkor itt is kimutathatóak a dolgozat gyenge pontjai. Véletlenszerűen kiválasztottam egy szókezdő betűt és a problémákat 10 b- kezdetű szón mutatom be, a keretben Apatóczy szövege:

1.

baḡlā LLSL 2.14a3 (kínai *chan zi* 'lapát, ásó (formájú nyílhegy)') 'csomó (formájú nyílhegy)' (töredékesen másolva JFYK-ből, vö.: WBZh/2: «鏟子箭 把個喇 速木»)

A szó nincs meg a Zhiyuanban és a Huayi-ben. A rekonstruált közép-mongol adat hiányos, helyesen *baḡlā sumu*, ld. 把個喇 速木 *bǎ gè lǎ sù mù*. Pontatlan a jelentés is. A kínai 鏟子箭 *chǎnzǐ jiàn* valóban jelent 'lapát nyilat', amit Apatóczy 'lapát alakú formájú nyílhegy-nek emendál. Valóban létezik 'lapát, vagy ásóalakú nyíl (hegy) Khalkha *xürz sum* < *kürji sumun*, a *baḡlā* azonban csomóban összekötött-et jelent. (*baḡlaga* < *baḡla*-). Apatóczy helyesen jelzi, hogy valami csomó van a jelentésben, de nem a nyílhegy csomóalakú, ami elég furcsa is lenne, itt nyílkötegről van szó, a mai Khalkhában ez *baḡlaa sum* 'köteg nyíl', ld. *baḡlaa ceceg* 'virágcsokor' (Kara 41)

2.

ba[ḡ]ana LLSL 1.5b4 'oszlop' (az előző szócikk folytatása: LLSL 1.5b3)' (innen másolva:

JFYK, vö.: WBZh/2 «柱木 八按納»)

Zhiyu, Hua deest.

A közép-mongol alak intervokális -g- nélkül van: 八按納 *bā àn nà* a -g- rekonstrukciója csak etimológiai szempontból jogos. A szóban számos mai mongol nyelvben a -g- megmaradt ld. Khalkha *bagana*.

3.

badingqa LLSL 2.3a22 (kínai *qie*) 'padlizsán' (hibásan másolva a Hy-ből, elhagyva a diakritikus karaktert is vö.: Hy 115. «茄子 巴丁中合»)

A szó nincs meg a Zhi yuanban, de megvan a Huayi-ben. Pozdneev (Lekcii III 24) hibásan írja át: *badinla*, pontatlan Lewiczki—Kohn is: *badinxa*, Mostaert *badingqa*. A hangtani probléma itt a -di- szótag megőrzése, amelynek -ji-nek kellene lenni. A Khalkhában a rebarbara neve *bažuuna* < *bajiguna* < *badiguna* ott tehát egy másik növénynévben lezajlott.

4.

ba[ḡ]ba[q]ai LLSL 2.7b13 (kínai *bian fu*) 'denevér' (innen másolva: JFYK, vö.: WBZh/2 «

蝙蝠 把巴艾»)

A szó nincs meg a Zhiyuanban és a Huayi-ben. A rekonstrukció alapja 把巴艾 *bǎ bā ài*. A mai Khalkha *bagvaahai* (< **bagbaqai*) ‘denevér’ (Kara 41), láthatólag Apatóczy ennek alapján rekonstruálta., ami egy lehetséges alak. A denevér neve a volgavidéki tatárban *batbaai* < *batbagai* < *bat baqai*. A denevér neve sok nyelvben összetétel ld. ‘bőregér’, stb., így a Khalkhában is van *sar’san bagbaaxai* vagyis ‘bőr’ *bagbaaxan*. Itt tehát valamilyen béka az előtte álló *bag~bat* rekonstrukciója, eredete, jelentése nem világos.

5.

bai ‘(kő)tábla, sztélé’ ld. *čilau bai*
čilau bai LLSL 1.6a4 (kínai *bei*) ‘kőtábla, sztélé’ (innen másolva: JFYK, vö.: WBZh/2
 «石碑 赤勞拜 *Shíbēi chì láo bài*) ld. még *čilau, bai*

Nincs a Zhiyuanban sem a Huayi-ben, bár a kínai 碑 *bēi*, ‘ugyanaz’ YCh *pui*, LMCh *pi* közvetlenül kizárható hangtani okok miatt, a szó biztosan kínai eredetű.

6.

batman LLSL 2.12a8 (kínai *cheng*) ‘mázsálórúd, mérleg’ (hibásan másolva innen: Hy 315. «秤 巴楊蠻»)

Nincs a Zhi yuanban, megvan a Huayi-ben
 Lewiczki—Kohn, 18, *batman* ‘balance’
 Mostaert: *batman* (=badman) ← Tu *batman* ‘mesure de poids’
 A szó közvetlenül uigur, ld. Uigur *batman* ‘Gewicht (ca. 596 g) || ağırlık, ölçek (aşağı yukarı 596 gr.)(Wilkins 41. Clauson 306-307), ahonnan a mongolba Mo. *badm-a*, *badman*, MMo. *batman*. A török szó eredetileg a mérleg lesüllyedő (*bat-*) serpenyőjét, továbbá azt a súlyt jelentette, amittől a mérleg serpenyője lesüllyedt. A kínai *cheng* jelentése ‘skála, mérleg rúd’, a közép-mongol szó jelentése ‘egyfajta mérleg’.

7.

**baratu/barātu* BLYY 409; 434. (409. kínai *bai mian* ‘búzáliszt’; 434. kínai *fēn zi* ‘rizsliiszt,por’) ‘liszt’. Alternatív olvasatként: *barātu?*) ‘sötét; piszkos’; vö.: MTT 189.§ *baratu-tan*, kl. mongol *barayan* ‘sötét’, LLSL 2.10a11 (kínai *fēn* ‘rizsliiszt, por’). (töredékesen másolva a BLYY-ből, vö.:BLYY 434. «粉子 把刺禿») 409. 白麵 把刺禿.

Nincs a Zhiyuanban és a Huayi-ben, Apatóczy azonosítása azonban jelentéstanilag aligha fogadható el. Ez egy mézzel (*bal*) készített sütemény lehet. -**baltu*, ld. Khakha *balt* ‘mézes sütemény’ Kara 48. 把刺禿. *ba la tu*

8.

biši LLSL 1.3b3 (kínai *gai rì* ‘másik nap(on)’) ‘nem [ugyanazon a napon; másik nap]’(töredékesen másolva JFYK-ből, vö.: WBZh/2: «改日 必什我都兒»).

Nincs a Zhiyuanban, a Huayi-ben *busu* ‘nem, a másik’ Apatóczy meghatározása pontatlan, helyesen ‘soha’, ld. a kínai meghatározást: 改日 必什我都兒 *Gǎi rì bì shén wǒ dū er* ‘mindent elmondok valamikor = sohanapján’.

eredetileg: -*bu* > *busi* > *busu*, *busud*
busi > *bisi* > *biši*

9.

/3/ *bül* BLYY 220. (kínai *jia ren*) 'család(tagok)' LLSL 1.9a8 (kínai *jia ren*) 'ua.' (innen másolva: BLYY 220. «家人 薄兒») *Jiārén báo er*

Nincs a Zhiyuanban és a Huayi-ben. A mongol szó nem egyszótagú, helyesen *büli*.

10.

büse LLSL 2.9a15 (kínai *dai*) 'szíj' (innen másolva: Hy 336. «帶 不薛») BLYY 477. *büs[e]* (kínai *dai*) 'ua.' BLYY 461. ld. *qas büs[e]* *büse[-le-]* BLYY 478. (kínai *xi yao*) 'szíjaz' LLSL 2.9a17 (kínai *xi yao*) 'ua.' (innen másolva: BLYY 478. «繫腰 補色») ld. még *büse büsi* LLSL 2.12b7 (kínai *ting dai*) 'szíj' (a JFYK (WBZh/2) egy olyan változatából másolva amely még a helyes 韉 alakot tartalmazta, vö.: WBZh/2 «鋁帶 補斯») LLSL 2.9a16 (*bu si*) 'belt' ld. *alta[tu]* *büsi* ld. még *büse*.

Zhiyuan: *büsi* 'öv', Huayi Lewiczki-Kohn *büsä* 'öv', Mostaert *büse* 'öv'.

Apatóczky megállapítása jelentéstanilag helytelen. Nem 'szíj'. Helyesen 'öv', ld. a kínai *dai* 帶 'belt', a *szíj* = 腰帶 *yaodai*.

A tíz kiválasztott szóból kettő ismert a korábbi szinomongol szójegyzékekből, ezekből az egyik egy közép-mongol beszélnyelvi alakot mutat a klasszikus helyett (*biši* < *busu*). A tizedik hangtanilag érdekes (a *-di-* megörzése). Ez annyit jelent, hogy tíz szóból tíz tartalmaz az eddigiekhez képest új információt. Ez jelentős tudományos eredmény akkor is, ha az egyes szócikkekben sok a pontatlanság, vitatható részlet.

Végül, de nem utolsó sorban szólni kell a dolgozat nyelvezetéről. Jelentős pozitívumnak tartom, hogy a dolgozat magyar nyelven jelent meg. Ez egyfelől elvárható egy disszertációtól, amelyet az MTA doktora címért adtak be, másrészt hozzájárul a magyar tudományos szaknyelv alakításához.

A dolgozat egyik része egyébként a közkeletű szótárakban érthető módon nem szereplő közép-mongol trágár, szítok szókincset tartalmazza., Ennek tárgyalása is megfelel a követelményeknek.

Ugyanakkor disszertáció megfogalmazásai sokszor pongyolák, bonyolultak, a végleges publikáció esetén egy alapos nyelvi szerkesztést igényelnek. Néhány példa:

„Ami a fenti adatok elemzése után világos, az az, hogy a BLYY lexikona jelentősen eltér a többi sino-mongol szójegyzék anyagától, és fontos kiindulópontként szolgálhat a mindaddig meglehetősen kevésbé végzett közép-mongol nyelvjáráskutatásban” (p.82)

„A BLYY anyaga gazdag olyan lexikális elemekben, amelyek ismeretlenek vagy ritkák akár a modern mongol akár más közép-mongol forrásokból.” (p. 83).

A használt terminológia sok esetben feleslegesen tartja meg az angol eredeteit, pl. a szókezdő helyett *onset*, a szóvég helyett *kóda*.

„...utána következő írásjegy *onset*-jét *r* hangként kell olvasni”(p. 44)

„... a BLYY-ban az egyetlen ilyen szó átírása *y-onsettel* történik”

„az átírást készítők két különálló fonetikai helyettesítési eszközt alkalmaztak: az *onset*-hez egy gyengét (az artikuláció helye szerinti helyettesítést: egy alveoláris plozívát egy alveoláris nazális helyett) a *kódá*-hoz pedig egy erőset” (p.97).

Apatóczky szövegében végig *onset* van szó- vagy szótagkezdő helyett, *kóda* szó- vagy szótagvég helyett.

Végül, és első sorban. a dolgozat címe magyartalan: **KÍNAI ÍRÁSOS KÖZÉPMONGOL NYELVEMLÉKEK A MING-KORI CSÁSZÁRI TOLMÁCS-ÉS FORDÍTÓHIVATALOK KÉTNYELVŰ ANYAGAIBAN > ANYAGÁBAN.**

Összefoglalás

Opponensi véleményemben összefoglaltam az Apatóczy által benyújtott disszertáció kétségtelen érdemeit és ugyanakkor rámutattam hiányosságaira, gyengeségeire. Ez utóbbiak között van olyan, amely tudományos vita tárgy lehet, például egyes jelenségeket Apatóczyi nyelvjárási jellegűnek tart, míg én ugyanazon különbségeket azonos nyelvváltozaton belül a változás különböző fázisai együttélésének vélem.

Mivel meggyőződésem, hogy egy doktori disszertáció védeke kitűnő alkalom a tudományos vitára, végső véleményemet csak azután kívánom kialakítani, hogy megismertem Apatóczy választát.

A fentiek alapján a következő nyilatkozatot teszem:

1. A disszertációt alkalmasnak tartom a nyilvános vitára, a nyilvános védeke való kitűzését javaslom.
2. Abban a kérdésben, hogy a disszertációt elegendőnek tartom-e az MTA doktora cím megszerzéséhez, a bírálatomra adott választól teszem függővé.

Budapest, 2025 október 22.

Róna-Tas András
az MTA rendes tagja, professzor emeritus